

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ
ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ НАН УКРАЇНИ

ГРИГОРОВА-БЕРЕНДА ЛАРИСА ІВАНІВНА

УДК 330.341

**ОЦІНКА ТА ДІАГНОСТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Хаустова Вікторія Євгенівна,
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, старший науковий співробітник відділу інноваційного розвитку та конкурентоспроможності

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Клебанова Тамара Семенівна,
Харківський національний економічний університет, завідувач кафедри економічної кібернетики

кандидат економічних наук, доцент
Бернацький Петро Йосипович,
Федерація профспілок України, керівник управління аналізу, контролю та внутрішньої безпеки

Захист відбудеться «26» квітня 2013 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.251.01 у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61022, м. Харків, площа Свободи, 5, Держпром, 7-й під'їзд, 8 поверх.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61022, м. Харків, площа Свободи, 5, Держпром, 7-й під'їзд, 8 поверх.

Автореферат розісланий «26» березня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Красносова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку система міжнародних економічних відносин перебуває в стані трансформації, викликаної процесами глобалізації та інтеграції, зростанням нестабільності та невизначеністю подальшого розвитку світової економіки. Така ситуація змушує Україну кардинально переоцінити цілі та пріоритети економічної безпеки, зокрема особливого значення набуває питання виявлення та попередження загроз у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Проблеми забезпечення економічної безпеки на різних рівнях ієрархії висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Л. Абалкін, В. Барабін, О. Бельков, В. Богомолів, Н. Вавдіюк, М. Вавринчук, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, З. Герасимчук, С. Глазьев, Б. Губський, Я. Жаліло, Т. Клебанова, Т. Ковальчук, В. Ліпкан, В. Лапін, В. Литвин, В. Мунтіян, В. Олуйко, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, В. Пономаренко, В. Предборський, В. Сенчагов, Г. Ситник, А. Сухоруков, О. Татаркін, Н. Фірюліна, А. Чесноков, В. Шлемко, Л. Яремко та інших.

Глибоке втягнення країни у світові економіко-господарські зв'язки породжує дилему між необхідністю подальшого інтегрування до світової економіки, яке здійснює суттєвий вплив на рівень її соціально-економічного розвитку, та зростанням залежності держави від трансформацій зовнішнього середовища. Так, у 2011 р. загальний обсяг зовнішньої торгівлі України з понад 200 країнами світу становив більш ніж 171 млрд дол. США з від'ємним сальдо у 6,7 млрд дол. США.

Ці аспекти необхідно враховувати при впровадженні політики економічної безпеки в зовнішньоекономічній сфері. Крім того, необхідно брати до уваги комплексний ефект впливу на неї зовнішнього середовища, що спричиняє актуалізацію питання проведення поглиблених досліджень соціальних та економічних процесів і явищ зовнішньоекономічної безпеки.

Також, залишаються не розробленими до кінця деякі теоретичні і практичні питання, а саме: обґрунтованість методів і моделей оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни; проведення системної діагностики зовнішньоекономічної безпеки країни, визначення ступеня діючих та ймовірніших загроз, обґрунтування цілей та перспектив подальшого розвитку в даній сфері, а також прийняття дієвих науково обґрунтованих управлінських рішень.

Враховуючи вищевикладене, тема дисертаційної роботи є актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана згідно з планами наукових досліджень Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку (НДЦ ІПР) НАН України. У підґрунтя дисертації покладено виконані особисто автором

теоретико-методичні й практичні розробки, що є частиною дослідження «Циклічна динаміка економіки України та моделювання соціально-економічного розвитку» (номер державної реєстрації 0106U003213), у якому автор брала безпосередню участь як виконавець.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретичне обґрунтування і розробка методичних рекомендацій з проведення оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки України.

Для досягнення сформульованої мети в дисертації поставлені задачі:

- провести комплексний аналіз зовнішньоекономічної діяльності на рівні держави, регіонів і галузей економіки, виявити у чинному законодавстві інструменти державного регулювання щодо зовнішньоекономічної діяльності та окреслити основні стратегічні напрямки з її підтримки на всіх рівнях ієрархії;
- уточнити сутність поняття «зовнішньоекономічна безпека», визначити основні загрози в даній сфері та їх можливі наслідки для держави;
- запропонувати методичний підхід до оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки країни з урахуванням її структури, проаналізувати її складові елементи;
- провести змістовне дослідження поняття «діагностика зовнішньоекономічної безпеки» держави, визначити його сутність;
- розробити методичні рекомендації щодо діагностики та вибору пріоритетних заходів впровадження державної політики у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки країни.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи складає сукупність методів та прийомів наукового дослідження, використання яких обумовлено поставленою метою і завданнями з їх досягнення. При цьому були використані такі методи емпіричного і теоретичного дослідження: системного аналізу – для дослідження стану і тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності; логіко-структурного підходу – для визначення взаємозв'язку між різними рівнями ієрархії зовнішньоекономічної діяльності, уточнення сутності поняття «зовнішньоекономічна безпека»; системний підхід і статистичні методи дослідження, як то: кореляційна трендова модель – для прогнозування рівня інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки; часових рядів – дослідження динаміки складових і часткових показників зовнішньоекономічної безпеки; детерміновані моделі – оцінки сили впливу на інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки його складових і часткових показників та ін.

Наукова новизна отриманих результатів. Отримані в процесі дослідження наукові результати мають різний ступінь новизни і в сукупності

вирішують важливе наукове завдання здійснення оцінки і системної діагностики зовнішньоекономічної безпеки України.

Серед одержаних наукових результатів такі:

дістали подальший розвиток:

– методичний підхід до інтегральної оцінки зовнішньоекономічної безпеки країни, який, на відміну від існуючих, базується на трьох її структурних складових: торговельній, фінансово-інвестиційній та банківсько-валютній, і дає можливість визначити пріоритетні напрями її підвищення;

– методичне забезпечення системної діагностики зовнішньоекономічної безпеки, яке, на відміну від існуючих, ґрунтується на технології моніторингу з одночасним використанням методів математичної статистики та детермінантного факторного аналізу, що дає змогу об'єктивного визначення сили діючих загроз та пріоритетність їх попередження

– механізм державного регулювання та підтримки зовнішньоекономічної діяльності, що, на відміну від існуючих, визначає систематизовані цілі та завдання в цій сфері на всіх рівнях ієрархії і забезпечує зростання обсягів експорту;

удосконалено:

– методичні положення до визначення, усунення та попередження загроз зовнішньоекономічній безпеці, відмінність яких полягає в обґрунтуванні комплексу відповідних заходів їх нівелювання на основі об'єктивного врахування динаміки, структури та поточного рівня розвитку стану безпеки;

– сутність поняття «зовнішньоекономічна безпека», як здатності держави протистояти зовнішнім загрозам, адаптувати та реалізовувати свої економічні інтереси на внутрішньому та зовнішніх ринках, створюючи конкурентні переваги, які забезпечують стає економічне зростання країни.

Наукове значення роботи полягає в тому, що отримані нові наукові положення і практичні рекомендації розширюють область знань, дозволяючи вирішити науково-практичну задачу оцінки та системної діагностики зовнішньоекономічної безпеки країни.

Практичне значення отриманих результатів. Основні наукові положення дисертації доведені до рівня методичних розробок, що дозволяє використовувати їх у практиці оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки країни. Запропонований у дисертаційній роботі системний підхід до діагностики ЗЕБ країни, а також методи і моделі є універсальними і дозволяють підвищити ефективність управлінських рішень в цій сфері.

Запропоновані в дисертації висновки й рекомендації, що мають прикладний характер, упроваджені в діяльність Головного управління економіки Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 58/1 від 16 вересня 2010 р.).

Теоретичні положення й практичні рекомендації, що містяться в роботі, застосовуються в навчальному процесі у підготовці та викладанні дисципліни

«Зовнішньоекономічна діяльність України» для студентів факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (довідка № 4002/36 від 13.09.2012 р.).

Особистий внесок здобувача. Особистим внеском здобувача є сформульовані і обґрунтовані наукові положення і практичні рекомендації з оцінки та системної діагностики зовнішньоекономічної безпеки України. Результати отримані безпосередньо здобувачем і знайшли відображення в опублікованих роботах, в яких здобувач використовував власні ідеї, викладені, в тому числі, у спільно опублікованих роботах.

Внесок здобувача в монографію [1], за списком опублікованих праць на с. 15 автореферату], яка написана в співавторстві, є таким: визначено силу впливу різних видів зовнішньоекономічної діяльності підприємств України й інших країн світу на її економічний розвиток.

Внесок здобувача в наукові статті [7, 8, 9, 10], є таким: сформульовано основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності України, що вимагають регулювання з боку держави, уточнено сутність поняття «зовнішньоекономічна безпека», проаналізовано діючу теорію і практику оцінки та діагностики ЗЕБ країни, проведено системну діагностику зовнішньоекономічної безпеки України, визначено основні загрози та запропоновано способи їх усунення й попередження.

Внесок здобувача у тези доповідей [11, 12, 13, 14, 15, 17, 22], є таким: досліджено напрями поширення зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області, проаналізовано перспективи транскордонного співробітництва України, Росії та Беларусі, розглянуто загрози національній економічній безпеці України в умовах набуття членства в СОТ, проаналізовано особливості зовнішньоекономічного співробітництва України та Греції.

Внесок здобувача у тези доповідей [18, 21], є таким: розкрито вплив різних видів зовнішньоекономічної діяльності підприємств на масштаби економіки їх країн, обґрунтовано механізм оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави.

Апробація результатів роботи. Основні положення дисертаційної роботи доповідалися і обговорювалися на: Науково-практичній конференції «Міжнародний бізнес» (Київ, 2001); Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин» (Харків, 2006, 2008, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва» (Харків, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (Харків, 2010, 2011, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (Харків, 2010, 2011).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані в 23 наукових

працях, у тому числі в 1 колективній монографії, 9 статтях в спеціалізованих наукових виданнях, 13 – в інших наукових виданнях. Загальний обсяг публікацій складає 10,84 ум.-друк. арк., з яких авторів належить 8,22 ум.-друк. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних літературних джерел із 201 найменування і додатків. Робота містить 16 таблиць (з яких 8 займають 11 повних сторінок), 33 рисунки (з них 6 займають 3 повні сторінки), 4 додатків. Обсяг основного тексту дисертації становить 154 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, проаналізовано сучасний стан проблеми, яка потребує вирішення, сформульовані мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначена наукова новизна, показано практичне значення отриманих результатів і запропонованих рекомендацій.

У **першому розділі** – «Аналіз та державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні» – всебічно проаналізовано динаміку зовнішньої торгівлі в Україні; особливості галузевої структури та географічної спрямованості експорту-імпорту; проведено дослідження чинного законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності та визначено основні цілі та завдання державної підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання України.

Дослідження динаміки зовнішньоекономічної діяльності країни показало, що вона активно інтегрується у світовий ринок. Так, з 2000 по 2011 рр. відбулося зростання об'єму експорту товарів і послуг у 4,6 рази, загального імпорту – у 6 разів. Однак, починаючи з 2006 р., країна має від'ємне торговельне сальдо, що пояснюється низькою конкурентоспроможністю українських товарів і послуг та високою її залежністю від імпорту енергоносіїв.

Найбільшу частку в експорті продукції в 2011 р. склали товари з низьким ступенем переробки: недорогі метали та вироби з них – 32,31% (від загального обсягу експорту продукції), мінеральні продукти – 15,0%, продукти рослинного походження – 8,09%, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 7,88%, а частка механічного обладнання; машини та механізмів – лише 9,88%. У структурі імпорту товарів у 2011 р. провідне місце займали мінеральні продукти – 36,35% (від загального обсягу імпорту), механічне обладнання, машини та механізми – 15,49%, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 9,71%.

Дослідження географічної структури експорту-імпорту товарів та послуг за країнами світу у період, що аналізувався, показало, що найбільша частка як загального експорту, так і загального імпорту приходилася на країни СНД, зокрема на Російську Федерацію (експорт становив від 29,0% до 31,0%, імпорт –

від 33,9% до 35,5%), дещо менші обсяги загального експорту-імпорту приходилися на країни Європи та Азії.

Основними товарами, що експортувалися в останні роки з України, були: прокат готових чорних металів – 13,9% (від загального обсягу експорту товарів у 2010 р.), руда й концентрати заліза – 4,9% та олія соняшникова – 4,6%. Основними ж товарами, що імпортувалися до країни, були такі: газ природний – 15,5% (від загального обсягу імпорту товарів), нафта й нафтопродукти – 13,3% та лікарські засоби – 3,6%.

Дослідження динаміки зовнішньої торгівлі на регіональному рівні виявило суттєву диспропорцію між регіонами та центром. Основними експортерами та імпортерами в країні є м. Київ, Донецька та Дніпропетровська області, частка яких становить більше 40%.

На основі проведеного аналізу нормативно-правових, законодавчих і програмних документів, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність в Україні, виявлено недосконалість законодавчого забезпечення, що проявляється в його нестабільності та частих змінах, відсутності чітких вимог та норм, дублюванні та суперечності окремих положень у різних нормативно-правових актах. Така ситуація у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності породжує досить несприятливі економічні та організаційно-правові умови стимулювання експорту та розвитку конкуренції.

Отже, у сфері державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності необхідне подальше удосконалення та адаптування національного законодавства у відповідності з міжнародно визнаними нормами і правилами, яке спрямоване на зростання рівня конкурентоспроможності, поліпшення інвестиційного клімату, впровадження інноваційної моделі розвитку економіки та підвищення ефективності організації економічних процесів.

У чинних нормативно-правових документах та існуючих законопроектах щодо державної підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання на теперішній час тільки розроблюються деякі конкретні заходи у сфері підтримки експортної діяльності, однак не існує комплексної державної програми, яка б ураховувала інтереси всіх учасників зовнішньоекономічних відносин.

Узагальнюючи теорію та практику державної підтримки експортної діяльності в країні, було визначено основні цілі та завдання щодо підтримки експортної діяльності вітчизняних товаровиробників з урахуванням основних напрямів у цій сфері на всіх рівнях ієрархії (рис. 1).

Розробка комплексної державної програми має охопити всі рівні експортно-імпоротної діяльності, що дасть можливість покращити міжнародний імідж країни, удосконалити політику держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності, покращити галузеву структуру національної економіки, підвищити конкурентоспроможність продукції національного товаровиробника.

У **другому розділі** – «Теоретичні аспекти оцінки зовнішньоекономічної

безпеки держави» – визначено й уточнено сутність поняття «зовнішньоекономічна безпека»; розглянуто та проаналізовано існуючі підходи та методи оцінки зовнішньоекономічної безпеки (ЗЕБ), а також визначено основні загрози в цій сфері; запропоновано методичний підхід до оцінки рівня ЗЕБ держави, та згідно з ним здійснено оцінку та прогноз тенденцій її розвитку.

Аналіз та узагальнення відомих у науковій літературі підходів до сутності поняття «зовнішньоекономічна безпека» дозволили запропонувати таке його визначення: зовнішньоекономічна безпека – це здатність держави протистояти зовнішнім загрозам, адаптувати та реалізовувати свої економічні інтереси на внутрішньому та зовнішніх ринках, створюючи конкурентні переваги, які забезпечують стає економічне зростання.

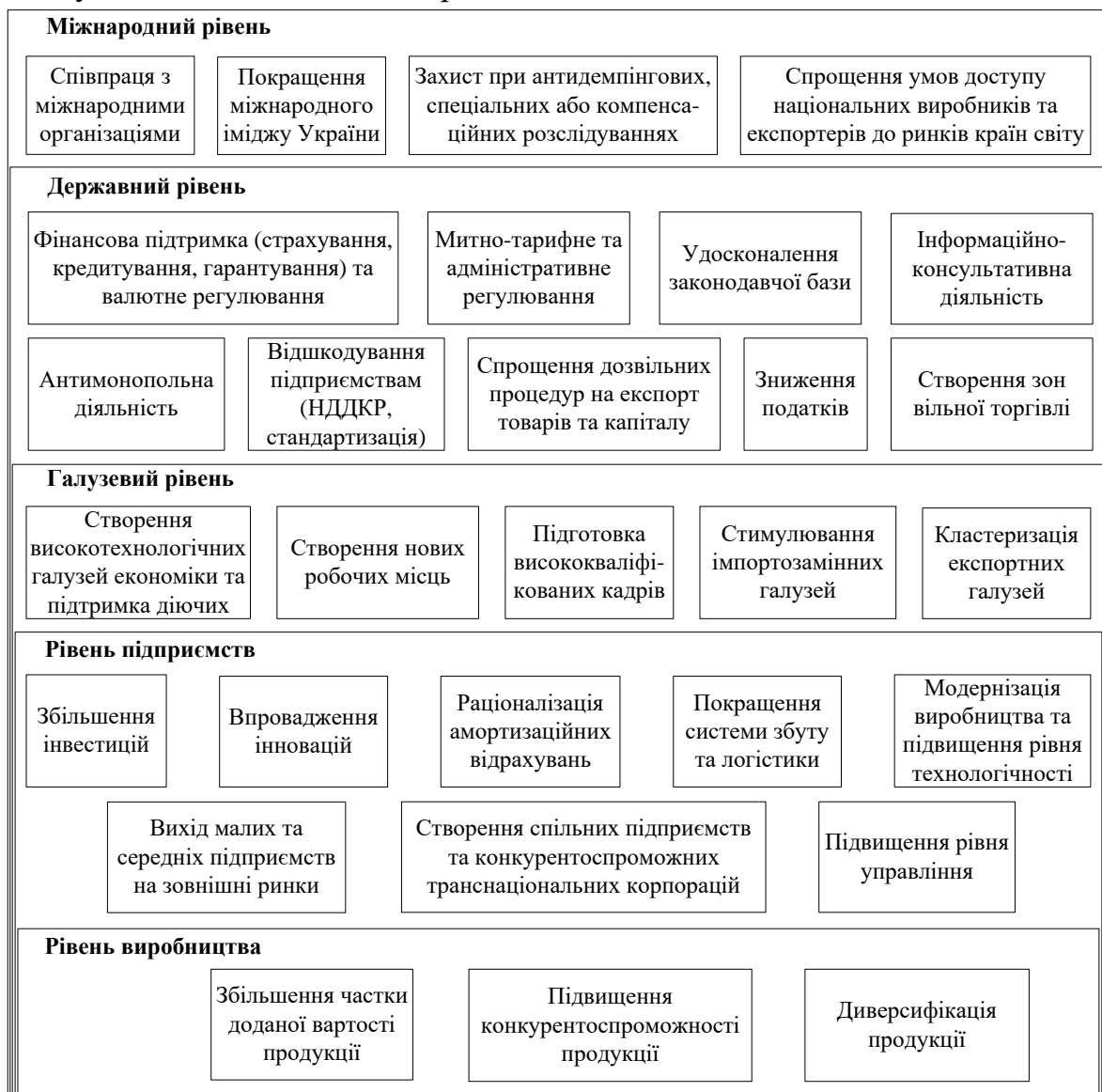

Рис. 1. Основні цілі та завдання програми підтримки експортної діяльності суб'єктів господарювання в Україні

Дослідження цілої низки праць вітчизняних і закордонних вчених з питань

визначення загроз у сфері зовнішньоекономічної безпеки держави показало, що для створення надійної системи забезпечення ЗЕБ держави потрібен ефективний механізм визначення загроз, які, залежно від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави, відрізняються характером та рівнем гостроти. Тому в науковій літературі та нормативних документах не існує закінченого визначення кількості та повної класифікації загроз зовнішньоекономічної сфери.

Серед підходів та методів оцінки ЗЕБ країни, як складової більш загальних економічної та національної сфер безпеки, використовується їх широкий спектр. Ці підходи та методи ґрунтуються на визначенні кількісних і якісних характеристик, що відображають поточний стан ЗЕБ та можливі напрями запобігання потенційним та зниження існуючих загроз. До них відносяться такі: спостереження основних макроекономічних показників й порівняння їх з пороговими значеннями; методи експертної оцінки; оцінка темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками та динаміка їх зміни; використання інструментів при оцінці наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитків; методи багатовимірного статистичного аналізу; змішані методи оцінки тощо. Однак аналіз теорії та практики оцінки ЗЕБ країни показав, що на даний момент не визначено загальноновизнаного підходу.

У ході проведеного аналізу підходів до оцінки ЗЕБ країни було виявлено їх переваги та недоліки й запропоновано методичний підхід, який базується на застосуванні багатовимірного аналізу, що дозволяє дослідити різні аспекти даної проблеми та вести постійний її моніторинг. В основу запропонованого у роботі методичного підходу до оцінки ЗЕБ країни було покладено метод спостереження основних макроекономічних показників та порівняння їх з пороговими значеннями, на основі якого методом середньоарифметичного значення було розраховано загальний інтегральний показник ЗЕБ країни та його складові: торговельну, фінансово-інвестиційну та банківсько-валютну (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка зовнішньоекономічної безпеки України в 2010 – 2011 рр.

Показник	Порогове значення	Фактичні дані		Рівень безпеки, %	
		2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.
1	2	3	4	5	6
Торгівельна складова				78,04	74,02
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	≥ 1	0,95	0,93	95,43	92,51
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	≤ 50	48,52	53,76	103,05	93,00
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	≤ 30	32,14	32,48	93,33	92,38
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	≥ 18	3,66	3,28	20,33	18,21
Фінансово-інвестиційна складова				73,58	56,67
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	-1 – 1	-2,2	-5,5	45,45	18,18

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	≤ 25	86,0	76,6	29,07	32,64
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	5 – 10	4,2	3,6	140,00	120,00
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	20 – 30	19,95	13,97	79,80	55,86
Банківсько-валютна складова				78,80	77,92
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	≤ 30	40,6	41,9	73,89	71,60
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів, %	≤ 25	44,48	44,22	56,20	56,53
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	≤ 106	99,7	100,4	106,31	105,63
Інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки України				76,81	69,54

Аналіз інтегрального показника ЗЕБ країни в 2000 – 2011 рр. показав, що до 2004 р. він характеризувався зростаючою тенденцією, а після – спадною, з незначним зростанням у 2009 р. На зниження його рівня серед складових найбільший вплив мала «Фінансово-інвестиційна», а серед часткових показників – «Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП», «Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті» та «Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП».

Прогноз рівня інтегрального показника ЗЕБ України ($I_{ЗЕБ}$) на 2012 р. було здійснено за допомогою рівняння лінійної регресійної його залежності від часу:

$$I_{ЗЕБ} = - 3,49 \cdot t + 98,22 \quad (1)$$

Статистична значущість оціненого рівняння за значенням F-критерію Фішера значно перевищує його критичне значення ($F_{роз}=29,81 > F_{крит}=5,99$), коефіцієнт детермінації ($R^2=0,8325$) має високе значення, що вказує на адекватність моделі. Перевірка коефіцієнтів моделі за t-критерієм Стюдента також показала їх високу статистичну значущість.

Розраховане прогнозне значення інтегрального показника ЗЕБ країни за моделлю склало 66,78%, а довірчий інтервал прогнозного значення – від 58,87% до 74,68%.

Таким чином, проведена оцінка стану зовнішньоекономічної безпеки України показала, що її рівень є недостатньо високим, а в деяких сферах навіть критичним, що свідчить про необхідність проведення системного дослідження факторів ЗЕБ країни з метою виявлення проблем та причин, що на них впливають, й розробки науково обґрунтованих заходів щодо їх нівелювання.

У третьому розділі – «Методичні положення з діагностики проблем зовнішньоекономічної безпеки держави» – досліджено сутність поняття «діагностика зовнішньоекономічної безпеки»; проведено аналітичний огляд

теорії і практики застосування діагностичного підходу в дослідженнях соціально-економічних процесів; запропоновано методичні положення з діагностики ЗЕБ країни; визначено напрями нівелювання загроз у сфері ЗЕБ України та запропоновано основні способи їх усунення та попередження.

Вивчення праць вітчизняних та закордонних вчених із питань економічної діагностики показало, що вона становить процес дослідження, який дозволяє проаналізувати результати функціонування та поточний стан об'єкта, визначити відхилення його розвитку від норми та встановити причинно-наслідкові зв'язки між проблемами та їх причинами, виявити наявні резерви та обмеження для формування цілісної інформаційної картини, яка надалі стане основою для прийняття управлінських рішень.

Процес діагностики може мати дослідницький, пошуковий та пізнавальний характер. Об'єктом діагностування можуть бути високоорганізовані системи або їх елементи. Завданням діагностування є визначення заходів, прийняття управлінських рішень, які спрямовані на удосконалення роботи всіх складових елементів системи та способів їх реалізації, усунення негативного впливу та відхилень критеріальних значень. Методи економічної діагностики дозволяють більш детально зрозуміти й дослідити характер розвитку, властивості, розкрити причинно-наслідкові зв'язки системи та визначити кількісні та якісні її параметри.

У ракурсі розглянутих основних теоретико-методологічних аспектів економічної діагностики, у сфері безпеки зовнішньоекономічної діяльності країни вона повинна синтезувати різного роду інформацію, що базується на: виявленні особливостей, умов та передумов функціонування й розвитку ЗЕБ держави; аналізу тенденцій та факторів, що впливають на відтворювальні процеси; дослідженні зовнішнього та внутрішнього середовищ та трансформаційних особливостей становлення, функціонування й розвитку зовнішньоекономічних відносин.

Проведений аналітичний огляд теорії та практики застосування діагностичного підходу в дослідженнях соціально-економічних процесів показав, що в основу їх діагностики покладено системний підхід, який передбачає максимальну деталізацію явищ та процесів, їх систематизацію й синтез.

Найпоширенішим інструментарієм системного підходу в діагностиці соціально-економічних систем та процесів є моніторинг, який дає можливість виявити негативні, а часом і кризові, явища у тій або іншій сфері економіки. Проведення моніторингу створює інформаційне підґрунтя для подальшої системної діагностики та прогнозування явища, що досліджується, за допомогою різноманітних методів діагностики або їх поєднання, в залежності від цілей та завдань.

На основі системного підходу в роботі було запропоновано методичні

положення з діагностики ЗЕБ країни, які передбачають здійснення всебічного аналізу (динаміки, структури, стану) розвитку процесу (рис. 2).

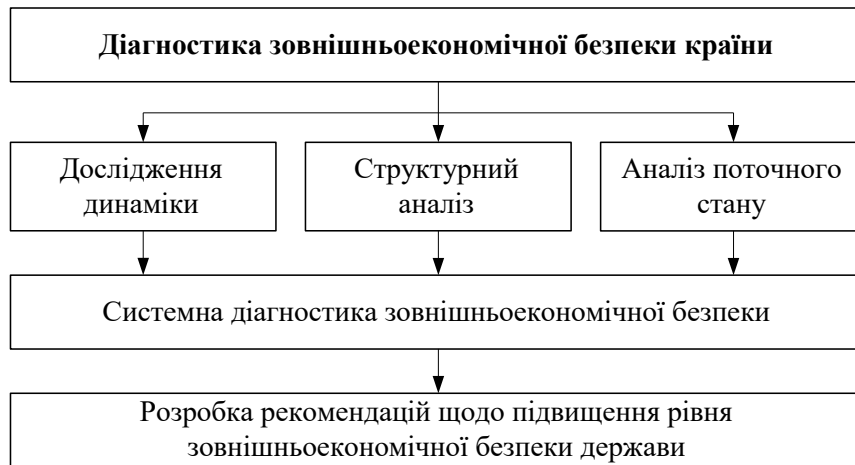

Рис. 2. Узагальнена схема проведення діагностики ЗЕБ держави

Ґрунтуючись на узагальненій схемі проведення системної діагностики, яку наведено на рис. 2, дослідження динаміки компонент та часткових показників інтегрального показника ЗЕБ України було проведено з використанням методів статистичного аналізу рядів динаміки, що дають можливість визначення характеристики динаміки явища (розраховано середній рівень ряду, коефіцієнт варіації, середня величина абсолютного значення 1% приросту). Дослідження ступеня впливу компонент і часткових показників на інтегральний показник ЗЕБ держави було проведено за допомогою структурного детермінантного факторного аналізу, застосовано спосіб часткової участі, який розраховується за формулою:

$$\Delta I_{ЗЕБ_j} = \frac{\Delta K_i}{\sum_{j=1}^{n_i} \Delta ЧП_j} \Delta ЧП_l, \quad i = \overline{1,3}, \quad j = \overline{1, n_i}, \quad l = \overline{1, n_i}, \quad (2)$$

де ΔK_i та $\Delta ЧП_j$ – прирости i -ї компоненти та j -го часткового показника;

$\Delta I_{ЗЕБ_j}$ – приріст інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки в залежності від приросту l -го часткового показника.

Системну діагностику ЗЕБ України проведено через визначення негативного впливу компонент і часткових показників на її стан за допомогою адитивної згортки рангів (табл. 3), що дало можливість урахувати характеристики динаміки розвитку за аналізований період, структурний вплив та досягнутий рівень стану одночасно.

**Визначення негативного впливу компонент і часткових показників
на зовнішньоекономічну безпеку України**

Показник	Вплив			
	Внутрішньо-компонетний		Загальний	
	Сума рангів	Ранг	Сума загальних рангів	Ранг
1	2	3	4	5
Торговельна безпека			13	2
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	13	2	38	5
Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	17	3	41	8 – 9
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	20	4	50	10
Частка експорту наукомісткої продукції в товарному експорті, %	10	1	27	3
Фінансово-інвестиційна безпека			9	1
Відношення сальдо платіжного балансу України до ВВП, %	7	1	12	1
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	17	3	38	5
Валові міжнародні резерви України, в місяцях імпорту	20	4	39	7
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	16	2	24	2
Банківсько-валютна безпека			14	3
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	9	1	31	4
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	12	2	41	8 – 9
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	15	3	55	11

Для визначення пріоритетних заходів вирішення проблем (загроз) у сфері ЗЕБ України було побудоване дерево ієрархії напрямів нівелювання загроз (рис. 3).

Таким чином, основними напрямками у сфері підвищення рівня ЗЕБ України на даному етапі є вдосконалення проведення державної політики у сфері зовнішньоекономічних фінансових відносин, покращення інвестиційного клімату країни, вдосконалення регулювання та контролю розвитку національного банківського сектора та роботи його регулятора, проведення політики стимулювання експорту конкурентоспроможних наукоємних товарів та послуг, їх диверсифікація й географічна спрямованість, а також підтримка вітчизняних виробників та створення імпортозамінних виробництв.

Ураховуючи визначені основні напрями нівелювання проблем ЗЕБ України в роботі було запропоновано комплекс заходів попередження (усунення) виявлених загроз (проблем) у даній сфері, які спрямовані не лише на нівелювання, а й на мобілізацію зусиль по перебудові структури економіки

країни, у відповідності до вимог ринку, та її адаптацію в системі світових економіко-господарських відносин, що передбачають інтенсивні заходи спрямованого державного регулювання.

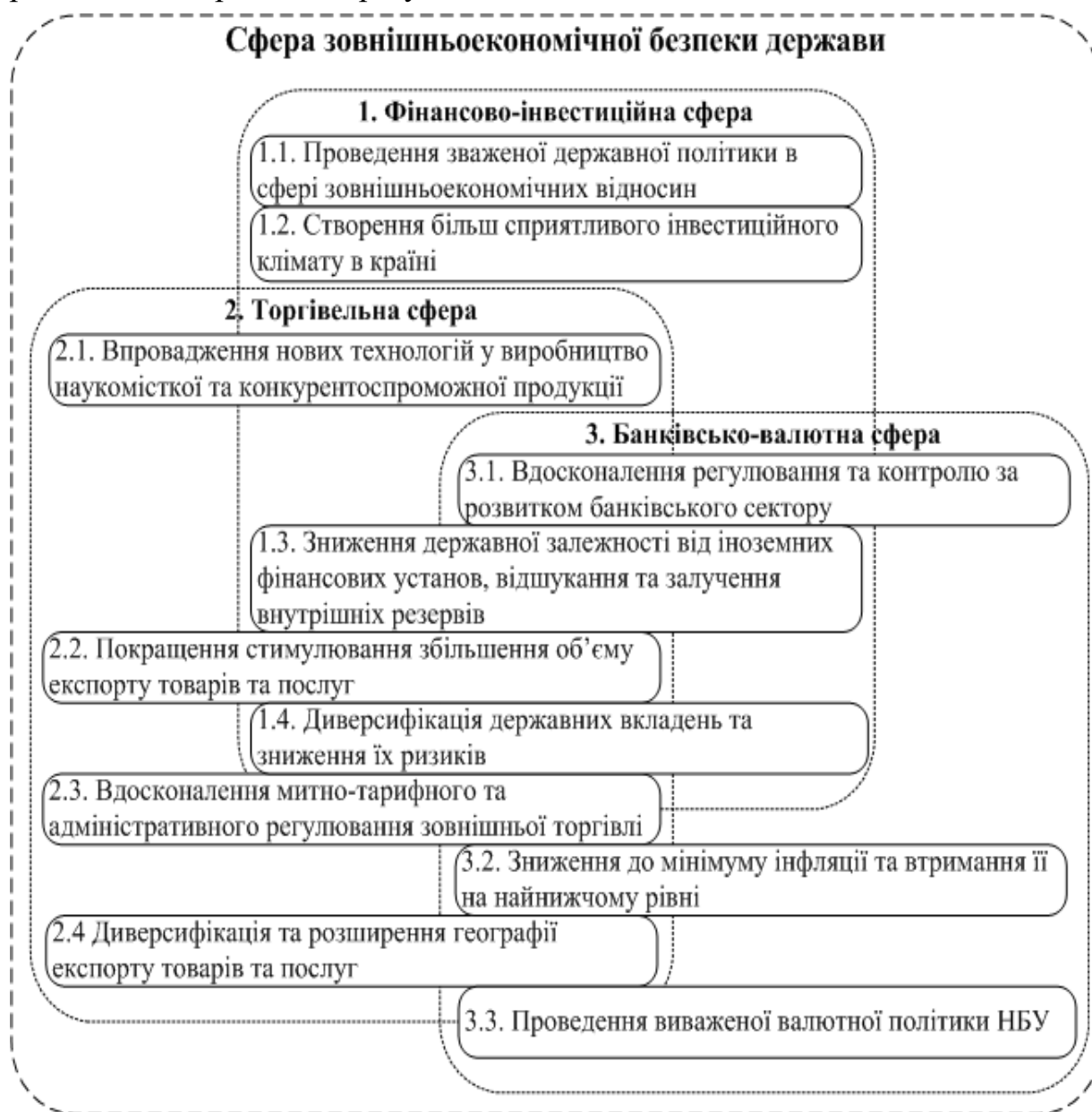

Рис. 3. Дерево ієрархії напрямів нівелювання загроз у сфері ЗЕБ України

Таким чином, наведений у дисертаційній роботі методичний підхід до оцінки і діагностики ЗЕБ України дає можливість проведення оперативного моніторингу основних показників у даній сфері, своєчасного виявлення, усунення та попередження загроз (проблем), і є основою вибору стратегічних напрямків розвитку, прийняття управлінських рішень, розробки дієвих управлінських заходів та контролю за їх реалізацію.

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційної роботи є вирішення науково-практичного завдання подальшого розвитку теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій щодо оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки України.

На основі проведеного в роботі дослідження було зроблено такі висновки:

1. Зовнішньоекономічна діяльність України характеризується широкою інтегрованістю у світогосподарські зв'язки, що є важливим чинником розвитку й реформування її економіки. Проте існує ціла низка суттєвих проблем: від'ємне торговельне сальдо, незбалансована галузева структура, експорт сировини та товарів із низькою доданою вартістю, висока залежність економіки від імпорту енергоносіїв, географічна та регіональна диспропорція, тому головним завданням державної політики в цій сфері є системне стимулювання експортного потенціалу.

Проведений аналіз чинних нормативно-правових, законодавчих і програмних документів у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності України показав, що більшість із них мають декларативний характер і потребують подальшого адаптування до міжнародно визнаних норм та правил. Також в країні відсутня чітко окреслена стратегія експортної діяльності, що вимагає розробки комплексної державної цільової програми на основі науково обґрунтованої концепції у цій сфері.

2. Уточнення сутності поняття «зовнішньоекономічна безпека» через визначення її цілей, мети та методів сприяло більш ґрунтовнішому підходу до визначення основних загроз у даній сфері, що дало можливість системного дослідження останніх у взаємозв'язку з більш загальними рівнями – економічною та національною безпекою країни.

3. Дослідження теорії та практики оцінки ЗЕБ держави дало можливість розробити методичний підхід, що ґрунтується на найбільш прийнятному та інформаційному методі – моніторингу основних макроекономічних показників й порівнянні їх з пороговими значеннями. Оцінка ЗЕБ України за наведеним методичним підходом дозволила дослідити як загальний її рівень, так і в розрізі компонент і часткових показників, та визначити позитивні і негативні тенденції у сферах, що характеризують зовнішню торгівлю держави та її структуру, інвестиційну діяльність, фінансово-кредитну сферу та науково-технічну діяльність країни.

4. Проведене змістовне дослідження поняття діагностики у сфері ЗЕБ держави, показало, що її ефективне здійснення дає можливість більш чітко визначити проблемні області (процеси) у системі управління соціально-економічною сферою. Однак технологія системної діагностики в даній сфері суттєво залежить від цілей проведення аналізу, що визначають специфіку

застосування методичних прийомів з різноманітних областей і напрямів наукових дисциплін, та їхню адаптацію для дослідження соціально-економічних процесів.

5. Застосування системного діагностичного підходу до оцінки ЗЕБ України дозволило об'єктивно врахувати характеристики динаміки розвитку, структурного впливу та досягнутого рівня безпеки держави, що дало можливість вироблення комплексу заходів виявлення, нівелювання й попередження загроз (проблем) у сфері ЗЕБ, що є підґрунтям вибору стратегічних напрямків розвитку, прийняття управлінських рішень, розробки дієвих управлінських заходів та контролю за їх реалізацію.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Григорова-Беренда Л. И. Влияние внешнеэкономической деятельности предприятий Украины на ее экономическое развитие / Л. И. Григорова-Беренда, В. А. Зинченко [та ін.] // Социально-экономическое развитие Украины и ее регионов: проблемы науки и практики : Монография. – Х. : ФЛП Александрова К. М.; ИД «ИНЖЭК», 2010. – С. 235–245.

Публікації у фахових виданнях

2. Григорова Л. І. Економічна безпека України як транзитивної держави у сфері міжнародної економічної діяльності / Л. І. Григорова, С. П. Штифанюк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Економічна. Випуск 575. – 2002. – С. 313 – 316.

3. Григорова Л. І. Основні домінанти та тенденції українсько-казахських зовнішньоторговельних відносин / Л. І. Григорова, С. В. Беренда // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Економічна. Випуск 786. – 2007. – С. 165 – 171.

4. Григорова-Беренда Л. И. Определение и анализ основных внешнеэкономических угроз государства / Л. И. Григорова-Беренда // Бизнес Информ. – 2010. – № 12. – С. 194–199.

5. Григорова-Беренда Л. І. Аналіз діючого в Україні законодавства з питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств / Л. І. Григорова-Беренда // Бизнес Информ. – 2011. – № 10. – С. 80–87.

6. Григорова-Беренда Л. І. Аналіз основних положень державної програми підтримки експортної діяльності підприємств / Л. І. Григорова-Беренда // Бизнес Информ. – 2011. – № 12. – с. 16–23.

7. Григорова-Беренда Л. І. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності

промислових підприємств України / Л. І. Григорова-Беренда, В. А. Зінченко // Проблеми економіки. – 2011. – № 2. – С. 25–35.

8. Григорова-Беренда Л. І. Теорія і практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави / Л. І. Григорова-Беренда, В. Є. Хаустова // Проблеми економіки. – 2011. – № 3. – С. 28–34.

9. Григорова-Беренда Л. І. Діагностика зовнішньоекономічної безпеки України / Л. І. Григорова-Беренда, Є. М. Крячко // Моделювання регіональної економіки. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: Плай, 2012. – № 1 (19). – С. 319–333

10. Григорова-Беренда Л. И. Теория и практика диагностики социально-экономических процессов / Л. И. Григорова-Беренда, В. Е. Хаустова // Культура народов Причерноморья. – № 242. – 2012. – С. 72–77

Публікації в інших виданнях

11. Григорова Л. І. Харківська область: стан та перспективи зовнішньоекономічних зв'язків / Л. І. Григорова, М. В. Попов // Наук.-практ. конф. «Міжнародний бізнес», тези допов. – К., 2001. – С. 47–49.

12. Григорова Л. І. Україна, Росія, Білорусь – реалії і перспективи транскордонного співробітництва / Л. І. Григорова, А. Н. Ачкасов // Регіон: стратегія та пріоритети. – 2002. – № 1-2. – С. 53–55.

13. Григорова Л. І. Україна у світовій торгівлі: національна економічна безпека та протекціонізм в умовах набуття членства в СОТ / Л. І. Григорова, Ю. І. Чемісова // Наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2006. – С. 39–40.

14. Григорова Л. И. Украинско-российское приграничное сотрудничество / Л. И. Григорова, Д. П. Шарафетдинова // Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2008. – С. 61–64.

15. Григорова-Беренда Л. И. Трансграничное сотрудничество и международная конкурентоспособность Украины / Л. И. Григорова-Беренда, О. Н. Манжак // Міжнар. наук.-практ. конф. «Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва», тези допов. – Х., 2010. – С. 15–17.

16. Григорова-Беренда Л. І. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози / Л. І. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 39–46.

17. Григорова-Беренда Л. І. Зовнішньоекономічне співробітництво України та Греції / Л. І. Григорова-Беренда, І. С. Уварова // Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2010. – С. 32–34.

18. Григорова-Беренда Л. И. Влияние внешнеэкономической деятельности на экономическое развитие Украины / Л. И. Григорова-Беренда, В. А. Зинченко

// Міжнар. наук.-практ. конф. «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» : тези допов. – Х., 2010. – С. 69–72.

19. Григорова-Беренда Л. І. Визначення сутності поняття зовнішньоекономічна безпека / Л. І. Григорова-Беренда // Міжнар. наук.-практ. конф. «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» : тези допов. – Х., 2010. – С. 23–25.

20. Григорова-Беренда Л. І. Засади державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України / Л. І. Григорова-Беренда // Міжнар. наук.-практ. конф. «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» : тези допов. – Х., 2011. – С. 97–100.

21. Григорова-Беренда Л. І. Оцінка зовнішньоекономічної безпеки держави: основні підходи та напрямки їх використання / Л. І. Григорова-Беренда, В. А. Зінченко // Міжнар. наук.-практ. конф. «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» : тези допов. – Х., 2011. – С. 89–92.

22. Григорова-Беренда Л. І. Митна політика України в контексті утворення зони вільної торгівлі з ЄС / Л. І. Григорова-Беренда, В. С. Бондар // Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин», тези допов. – Х., 2012. – С. 154–156.

23. Григорова-Беренда Л. І. Теоретичні аспекти діагностики соціально-економічного розвитку / Л. І. Григорова-Беренда // Міжнар. наук.-практ. конф. «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» : тези допов. – Х., 2012. – С. 117 – 118.

АНОТАЦІЯ

Григорова-Беренда Л. І. Оцінка та діагностика зовнішньоекономічної безпеки України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, Харків, 2013.

Дисертація присвячена вирішенню науково-практичного завдання – теоретичному обґрунтуванню та розробці методичних рекомендацій з проведення оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки України.

Досліджено структурну динаміку зовнішньоекономічної торгівлі України і визначено основні тенденції її розвитку, проаналізовано законодавчу базу та існуючі програмні документи у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни, а також існуючий механізм державної підтримки експортної діяльності. На підґрунті проведеного аналізу визначено основні цілі та завдання

програми підтримки експортної діяльності в Україні.

Уточнено сутність поняття «зовнішньоекономічна безпека» через визначення її цілей, мети та методів, що дало можливість дослідити її у взаємозв'язку з більш загальними рівнями безпеки країни. Запропоновано методичний підхід, що ґрунтується на спостереженні основних макроекономічних показників і порівнянні їх з пороговими значеннями, на основі якого здійснено аналіз розвитку та поточного стану ЗЕБ України, визначено позитивні і негативні тенденції у сферах, що характеризують зовнішню торгівлю держави та її структуру, інвестиційну діяльність, фінансово-кредитну сферу та науково-технічну діяльність.

Здійснено на основі розробленого методичного підходу системної діагностики ЗЕБ країни об'єктивне дослідження її стану, що дозволило виявити основні загрози (проблеми) в даній сфері, а також виробити та запропонувати комплекс заходів, який має визначені чіткі способи їх нівелювання та попередження.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, державне регулювання зовнішньоекономічної безпеки, важелі державного регулювання, державні програми підтримки, оцінка зовнішньоекономічної безпеки України.

АННОТАЦІЯ

Григорова-Беренда Л. И. Оценка и диагностика внешнеэкономической безопасности Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины, Харьков, 2013.

Диссертационная работа посвящена решению научно-практической задачи – теоретическому обоснованию и разработке методических рекомендаций по проведению оценки и диагностики внешнеэкономической безопасности Украины.

Проведено комплексное исследование динамики и структуры внешнеэкономической деятельности Украины, в ходе которого определен ряд существенных проблем в данной сфере: отрицательное торговое сальдо, несбалансированная отраслевая структура, сырьевая направленность экспорта и товаров с низкой добавленной стоимостью, высокая зависимость экономики страны от импорта энергоносителей, географическая и региональная диспропорция экспортно-импортных отношений.

Анализ нормативно-правой базы и программно-целевых документов в сфере

регулирования внешнеэкономической деятельности показал, что большинство из них нуждается в дальнейшей адаптации к международно признанным нормам и правилам. Проведенное теоретическое обобщение законодательных актов регулярования внешнеэкономической деятельности выявило отсутствие четко проработанной комплексной стратегии в данной сфере, поэтому в работе были определены основные цели и задачи программы поддержки экспортной деятельности Украины.

Уточнена сущность понятия «внешнеэкономическая безопасность» как способности государства противостоять внешним угрозам, адаптировать и реализовывать свои экономические интересы на внутреннем и внешних рынках, создавая конкурентные преимущества, которые обеспечивают устойчивый экономический рост. Определены и структурированы основные угрозы в сфере внешнеэкономической безопасности Украины в их взаимосвязи с более общими уровнями – экономической и национальной безопасностью страны.

Предложен подход к оценке внешнеэкономической безопасности государства на основе мониторинга основных макроэкономических показателей и сравнения их с пороговыми значениями.

Проведен всесторонний анализ понятия диагностика и ее применение к исследованию социально-экономических процессов, что дало возможность более четко определить проблемные области внешнеэкономической безопасности страны с учетом специфики данной сферы экономики.

В работе предложен научно-методический подход системной диагностики, которая основывается на учете характеристик динамики, структурного влияния и достигнутого уровня безопасности, что позволяет своевременно выявлять, нивелировать и предупреждать угрозы. На основе данной методики в работе определены и систематизированы основные способы устранения и предупреждения угроз в сфере внешнеэкономической безопасности Украины.

Ключевые слова: внешнеэкономическая безопасность, государственное регулирование внешнеэкономической безопасности, рычаги государственного регулирования, государственные программы поддержки, оценка внешнеэкономической безопасности Украины.

ANNOTATION

Grigorova-Berenda L. I. Assessment and diagnostics of foreign economic security of Ukraine. – Manuscript.

Thesis paper for the Candidate of Science (Economics) degree in specialty 08.00.03 – economics and management of national economy. – Scientific and research centre of industrial problems of development of the National Academy of Sciences of

Ukraine, Kharkiv, 2013.

The paper is devoted to solution of a scientific and practical problem – theoretical substantiation and development of methodical recommendations on conducting assessment and diagnostics of foreign economic security of Ukraine.

It contains complex study of dynamics and structure of foreign economic activity of Ukraine, in the course of which a number of significant problems in this sphere are identified: a negative trade balance, unbalanced branch structure, raw material and low value-added cost goods trends in export, high dependency of the country economy upon import of energy resources, and geographical and regional disproportion of export-import relations.

Analysis of legal and regulatory bases and programme targeted documents in the sphere of regulation of foreign economic activity showed that the majority of them requires further adaptation to internationally recognised norms and rules. The conducted theoretical generalisation of legislative acts of regulation of foreign economic activity revealed absence of a clearly elaborated complex strategy in this sphere, that is why the paper identifies main aims and tasks of the programme of support of export activity of Ukraine.

The paper specifies essence of the “foreign economic security” notion as an ability of a state to resist external threats, adapt and realise its own economic interests in the domestic and international markets by means of creation of competitive advantages, which ensure stable economic growth. It identifies and structures main threats in the sphere of foreign economic security of Ukraine in their interconnection with more general levels – economic and national security of the country.

It offers an approach to assessment of foreign economic security of a state on the basis of monitoring main macroeconomic indicators and comparing them with threshold values.

It conducts all-sided analysis of the diagnostics notion and its application to study of socio-economic processes that allowed a more clear identification of problematic areas of foreign economic security of the country with consideration of specific features of this sphere of economy.

The paper offers a scientific and methodical approach of system diagnostics, which is based on taking into account characteristics of dynamics, structural influence and achieved level of security, which allows timely revelation, levelling and prevention of threats. The paper uses this method to identify and systematise main methods of elimination and prevention of threats in the sphere of foreign economic security of Ukraine.

Key words: foreign economic security, state regulation of the foreign economic security, levers of state regulation, state support program, assessment of the economic security of Ukraine.

Підписано до друку 20.03.2013 р. Формат 60×90/16
Обсяг 0,9 ум. друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф.
Наклад 100 прим. Зам. № 10- 03/13

Надруковано у ФОП Грицак С.Ю.
ЄДРПОУ 24801750000144119
61103, м. Харків, вул Дерев'янка 7, к. 86.
Тел. (057) 343-75-62.